

Konzervatizmus és információs társadalom

A szerző álláspontja szerint a modern információs társadalom nem hozott magával teljesen új problémákat, mivel az ebben a fogalomkörben felvetett jellegzetes kérdések gyakorlatilag egyidősek a nyugati civilizációval. Ennélfogva a konzervatív gondolkodás számára is jól ismert, klasszikus kérdésekről van szó, tehát semmiképpen sem igaz, hogy a konzervatív felfogás számára az információs társadalom elvileg is új kihívást jelent. Mindezt a tanulmány a konzervatívok szemében általában kiemelten fontos négy kérdéskör, a hagyomány, a rend, a funkció és a tudás (a tudomány) jelenségcsoportjainak elemzésével támasztja alá. Az igazi konzervatív gondolkodás semmiképpen sem ellenséges vagy gyanakvó az információs technológiák fejlődésével és terjedésével szemben. Mivel lényeges társadalmi változások nem rajzolódnak ki a horizonton, a szerző következtetése szerint fennmaradnak a klasszikus kérdések és érvényesek a klasszikus válaszok is.

Kulcsszavak: *konzervatizmus, információs társadalom, hagyomány, rend, funkció, tudás*

Szerzői információ:

Balázs Zoltán

Közgazdász és politológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének docense, a *Századvég* című folyóirat főszerkesztője.

E-mail: balazzsoltan1@t-online.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Balázs Zoltán. „Konzervatizmus és információs társadalom”.

Információs Társadalom VI, 4. szám (2006): 47–60.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.4.6>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Balázs Zoltán

Konzervatizmus és információs társadalom

Ha valaki akár csak futólag is áttekinti az információs társadalommal kapcsolatos internetes forrásokat, a következő kifejezések minden bizonnyal megragadnak az emlékezetében: „információ kora”, „információrobbanás”, „globális társadalom”, „információhoz való jog”, „hálózat”, „technológiai-tudományos forradalom”, „lemaradás”, „internet”, „kommunikáció” stb. Az persze, hogy mi ragad meg az olvasó fejében, nyilvánvalóan nemcsak szintaktikai kérdés, amit tartalomelemzéssel egzakt módon rekonstruálni lehet, hanem annak is függvénye, hogy az olvasónak milyen előzetes várakozásai vannak, azaz mire érzékeny. Az érzékenységek pozitív és negatív is lehet. Vagy tartunk attól, amire számítunk, esetleg unjuk, utáljuk, lehangolóknak találjuk; vagy pedig vonz, inspirál, lelkesít és valamiben megerősít minket. Könnyen lehetséges, hogy ezzel a fogalomlistával kapcsolatban a legtöbben úgy vélekednének, hogy a haladás- és változáspárti világnézetet vallók számára a lista vonzó, lelkesítő és munkára ösztönző, míg a haladást és a változást fenntartásokkal fogadók számára inkább taszító, félelemkeltő, gyanús. Innen pedig csak egy lépésre vagyunk attól, hogy az információs társadalom és a hozzá tapadó képzetek fogalmkörében is a progresszív-liberális és a reakciós-konzervatív felfogás ütközésének egyik terepét lássuk meg. A „liberális” elfogad, sőt, üdvözlő és kiterjeszteni törekszik minden olyan folyamatot, ami az információáramlás szabadságát, kapcsolatszervező képességét erősíti, a „konzervatív” viszont gátolni, ellenőrizni, korlátozni kívánja ugyanezt. Ezek sarkított álláspontok, s nem kizárt, hogy egyetlen liberális vagy konzervatív szerző sem fogadná el fenntartások és lényegi kiegészítések nélkül az itt röviden meghatározott felfogást. Nem arra törekszem azonban, hogy „a” liberális és „a” konzervatív filozófiát rekonstruáljam, hanem arra, hogy egy közkeletűnek mondható és ekként kiindulópontnak elfogadható elméleti pozíciópárt határozzak meg.

A következő fejtegetések célja az, hogy ezt a felfogást megingassák. Kiindulópontom szerint az információs társadalomnak nevezett „tünetegyüttesnek” egyik fontosabb eleme sem újkeletű, hanem valamennyi a nyugati társadalom- és politikafejlődés szerves összetevője. Ennélfogva a konzervatív felfogás számára a technológiai változások semmiképpen sem jelentenek *új* társadalmi kihívást, legföljebb némelyiket megerősítik, hangsúlyozottabbá teszik. Ezt a tézist négy olyan történelmi folyamat és jelenségcsoport szükségképpen elnagyolt, de remélhetőleg meggyőző elemzésével igyekszem alátámasztani, amelyeknek a legtöbb konzervatív általában nagy jelentőséget tulajdonít. Mindegyiknek megvannak a maga sajátos információs problémái és vonatkozásai, következésképpen ezekkel a konzervatív magyarázatnak is szembe kell néznie.

1. Az információs társadalom régisége

Azzal, hogy egy társadalmat „információs” nevezünk, voltaképpen tautológiát állítunk. Minden társadalom „információs”, ideértve az állatvilágban ismert társulások is, sőt, voltaképpen az „élet” egyik titka az információátadás problémájának megbízható és hatékony megoldása. Minden új egyed valamilyen információtömeg többé-kevésbé stabil rekonstrukciója, illetve – az élet magasabbrendű szintjein – két információhalmaz kombinációja. Még magasabb szinten a gének determináló szerepe után az „információhalmazok” – az egyedek – aktív információátadási tevékenységével is számolunk. Ez a tevékenység maga is információvá válhat, azaz normákat, szabályokat és eljárásokat teremthet, amelyek ugyancsak elsajátíthatók és elsajátítandók. Ezek már nem egyéni, hanem társas, az egyénektől független, illetve generalizált tapasztalatok, tudásformák, amelyek az egyének számára ilyen vagy olyan okokból fontos ismereteket – információkat – közvetítenek. Ám ezzel még mindig csak a legprimitívebb, illetve legarchaikusabb emberi közösségeknél járunk. A következő fontos lépésnek az látszik, hogy az információ közvetítésének, strukturálásának, válogatásának stb. formái és eljárásai *mint ilyenek* válnak fontossá, a tudásszerzés célpontjaivá. Ezt nevezhetjük az emberi közösségek és társulások társadalmi öntudatra ébredésének is: 1. a hagyomány depozitummá, *letéteménnyé* válik; 2. az eljárások és szokások *renddé* válnak; 3. az intézmények *funkciót* töltenek be; 4. a tudás *gyarapítandó* lesz és az ismeretlenre, a jövőre irányul.¹ Ennek a folyamatnak van számos technikai-technológiai mozzanata (elsősorban a tudásformák és az információk rögzítési technikájára gondolok: írás, könyvnyomtatás, könyvtár, enciklopédiák, szótárak, kézikönyvek);² továbbá nyilvánvaló biológiai feltételei (elegendően hosszú életkor, megfelelő létszámú társadalom, a biológiai túlélés napi gondjainak fölszámolása). Mindent összevetve az az aligha meglepő állítás körvonalazódik, hogy tág értelemben véve minden társadalom szükségképpen „információs”, szűk értelemben véve viszont az az információs társadalom, ahol az információ, a tudás, az ismeret mint ilyen okoz különböző problémákat, vet föl kérdéseket és idéz elő konfliktusokat.

Mindezzel persze nem a nyugati civilizáció „modern” korszakának társadalmait specifikáltuk. Az imént felsorolt jellegzetességek mindegyike évezredek múltja tekinthet benne vissza. A *hagyomány* magától értetődő volta a görög filozófia óta kérdéses. A *rend* mint alkotmány, mint jogrendszer szintén a görög és római gondolkodás egyik jellegzetes témája. A *funkció* elemzése, a munkamegosztás-elmélet ugyanilyen régi gondolatkör.³ A tudás mint rendszerezett *tudomány* Arisztotelész óta többé-kevésbé ismert. Természetesen egyik-másik mozzanatra egy adott korban váratlan vagy legalábbis új-

¹ Komplex civilizációelméleti monográfiákban nyilvánvalóan folytatni kellene a sort, tézisésem szempontjából azonban a teljességnek nincs jelentősége. Elég, ha ezek a kulcsfontosságú szempontok megfelelő bizonyítékot szolgáltatnak hozzá. Kiválasztásuknál a bevezetőben említett szempontot tartottam szem előtt: a konzervatív politikai filozófiában ezek a fejlemények általában nagy figyelmet kapnak. S még egy tisztázó megjegyzés: nem állítom, hogy ezek a fejlemények mindegyike kizárólag a nyugati civilizációban jelentkezik; azt azonban igen, hogy együttvéve csak erre a civilizációra jellemzőek.

² Vö. Nyíri Kristóf: „Hagyomány és szóbeliség”. In *A hagyomány filozófiája*. Budapest, 1994, T-Twins, Lukács Archivum, 13–47. o.

³ Vö. Platón: Az állam, 368b–375c (in *Összes művei*. Budapest, 1984, Európa).

szerű módon vetült fény. A reformáció kiélezte az ellentétet „könyv” és „hagyomány” között. A „rend” többször összeomlott vagy összeomlással fenyegetett, amire válaszul forradalmak vagy forradalmi elméletek születtek. A funkciók kiteljesedtek vagy differenciálódtak, noha – legalábbis az észlelés számára – nem egyenletesen: sokak szemében a középkori társadalom differenciáltabbnak tűnt vagy tűnik még ma is a kapitalista társadalomnál (ez kiváltképpen igaz a baloldali – marxista, frankfurtiánus – kritikusokra). Mások (például Niklas Luhmann) fordítva gondolják. A tudomány mint információgyarapítás először a középkori iskolákban, egyetemeken, majd a természettudósok magángyűjteményeiben, laboratóriumaiban, házikönyvtáraiban, később ismét az egyetemeken és kutatóintézetekben összpontosult. Ebből tehát az a következtetés adódik, hogy még a „modern” értelemben vett „információs” társadalom is egyidős az európai civilizációval. Mivel pedig az európai, illetve nyugati civilizáció egyik meghatározó politikaelméleti tradíciója a konzervativizmus, azt kell mondanunk, hogy a konzervatív felfogás lényegi és állandó reflexió mindazokra a problémákra, amelyeket az ismeretek felhalmozásának, tárolásának, közvetítésének és továbbításának a sajátosságai és módszerei vetnek föl. A továbbiakban a felsorolt és röviden jellemzett négy jelenségcsoporton megyek végig, részletesebben elemezve őket.

2. A hagyomány

Azt állítottam, hogy a nyugati gondolkodásban a hagyomány letéteménnyé vált. Másként fogalmazva: a hagyományra mint hagyományra tekintünk, azaz olyasvalamire, ami ugyan tekintéllyel rendelkezik vagy rendelkezhet, de ezt a tekintélyt nem önmagából meríti. Ha önmagából merítené, nem is tekinthetnénk rá hagyományként.⁴ Hogy világosabb legyen, miről van szó, hadd utaljak a teológiában – különösen a katolikus teológiában – jól ismert „szenthagyomány” fogalmára.⁵ Ez a hagyomány az Írás kommentárjait, az egyház által elismert magyarázó-komentáló egyházatyák és teológusok műveit, az egyház részéről általában jóváhagyott (de nem föltétlenül dogma rangjára emelt) magyarázatokat és értelmezéseket foglalja magában. A tanítás szerint ez a hagyomány *ismeretek forrása*, egyenrangú a Szentírással. Közismert, hogy ezt a tételt a protestantizmus élesen bírálta. Bírálatának döntő oka az volt, hogy ha a hagyományt ismeretek forrásának tekintjük, akkor végső soron az Írás fölé állítjuk, vagyis az utóbbit lefokozzuk, s ezzel meghamisítjuk, s könnyen lehetséges, hogy emberi, bűnös célok érdekében. De vajon valóban ezt jelenti a hagyomány mint ismeretforrás? Nézetem szerint nem. Az ismeretforrás ebben az összefüggésben nem önálló, s éppen ezért potenciálisan az Írás fölé kerekedő autoritást jelent, hanem az elkerülhetetlenül szaporodó értelmezési kényszerhelyzeteknek való megfelelés autoritását, magyarán alkalmazott, gyakorlati autoritást. A hagyomány igazságát mindig alá *kell* támasztani az Írással: ezért nem meríti önmagából saját tekintélyét. Sőt, a magyarázat, az értelmezés sem nélkülözheti a speciális *külső* megerősítést, azaz a Szentlélek közvetlen irányítását. A hagyomány

⁴ Lásd ehhez Tamás Gáspár Miklós klasszikus tanulmányát: „Vázlat a hagyományról”. In *Idola Tribus*, 246–274. o. Párizs, Magyar Füzetek Könyvei, 12.

⁵ Terrence W. Tilley: *Inventing Catholic Tradition*. New York, 2000, Maryknoll.

tehát csak úgy és abban az értelemben ismeretforrás, ahogyan és amilyen értelemben azt maga az Írás megengedi.

Ebből következik, hogy maga a hagyomány is értelmezendő, magyarázandó ismeret. De olyan ismeret, amely a rá való reflexió révén önmagától gyarapszik. Ez a gyarapodás, bővülés adhatja azt a képzetet, hogy a hagyomány „önjáró”, vagyis minden értelmező számára súlyos külső tekintély. S ez így is van: a hagyományt tilos megkerülni. De nem lehet *fölköszni* sem. Nem lehet bemutatni. Igazából még csak rámutatni sem lehet. A hagyomány ugyanis mindenekelőtt állandóan keletkező, formálódó ismeret. Olyan ismeret, amely egyszerre egyének műve, ugyanakkor közös termék, a hagyományban részt vevők közös produktuma. A hagyomány nyújtotta ismeretre reflektáló személy valamilyen aktuális magyarázandó problémára keresi a megoldást. Ez a probléma viszont, bár teljességgel magánjellegűnek is tűnhet, részben mégis rajta kívül álló, azaz más emberek tevékenysége, viselkedése okozta körülmények miatt állt elő. A kérdés is közös, a megoldás is az. Ha tanácsot kér valaki, akkor a sikeres tanácsadásnak az a feltétele, hogy a magyarázó és a hallgató ne értse félre egymást, azaz mindketten benne álljanak a hagyományban.

A hagyomány tehát nem beszél önmagáért, a hagyományt megszólaltatni lehet csupán, de ahhoz előbb el kell fogadni. Vannak olyan hagyományok (köztük az idézett vallási, gondolkodási hagyományok is), amelyek elsősorban igazságértékükre hivatkoznak: hitelesítőjük az igazság. Más hagyományok például esztétikai értékükre hivatkoznak. Vannak családi, nemzeti hagyományok, és vannak különféle lokális, intézményi hagyományok is, amelyek hitelességének, tekintélyének forrása nem az igazság, hanem például az identitást megtartó, illetve teremtő képesség. Még a mesterségbeli hagyományok, tudásformák és ismeretanyagok esetében is meg lehet ragadni ezt a külső tekintélyt: az előállított dolog, termék hasznossága az, ami azt hitelesíti, elfogadásra méltóvá teszi.

Az a kijelentés, hogy a hagyomány letétemény, azt jelenti, hogy ismeri a különbséget a kifelé és a befelé irányuló beszédmód között. Csatlakozásra hív, de egyúttal el is zárja önmagát azzal, hogy olyan ismereteket tartalmaz, amelyeket csak a csatlakozás után lehet megszerezni. Ez így van még a legegyszerűbb esetben, az imént említett mesterségek esetében is: a kézikönyv, amely a dolgok előállítását próbálja elmagyarázni, kifelé szól. Ám ahhoz, hogy a dolgot *tényleg* elő tudja valaki állítani, az kell, hogy ismerje a befelé szóló „leírást” is, azaz mindazokat a gyakorlati fogásokat, amelyek csak ismétlés és gyakorlás, de nem könyvből való tanulás révén sajátíthatók el (s amelyek szoros értelemben véve nem is „írhatók le”).⁶

A hagyományban benne élők is tudják, hogy amit csinálnak, az nem magától értetődő, még akkor sem, ha számukra személyesen elképzelhetetlen volna nem magától értetődően helyesnek, igaznak tekinteni. El kell számolni tehát azzal a ténnyel, hogy vannak olyan ismeretek, amelyeket a hagyomány résztvevői, sőt, voltaképpen a megtestesítői és hordozói „kifelé” is relevánsnak tartanak, és vannak olyanok, amelyeket elsősorban „befelé” tartanak annak. Nem azért, mert a befelé releváns ismeretek révén mindenekelőtt elzárkózni kívánnak, meg akarják magukat különböztetni másoktól (hi-

⁶ Vö. M. Oakeshott: „A politikai racionalizmus”. In *A politikai racionalizmus*. Szerk. Molnár Attila Károly. Budapest, 2001, Új Mandátum, 123–152. o.

szen ezek az ismeretek is hozzáférhetőek mindenki számára), hanem azért, mert a befelé releváns ismeretek *alkalmazott* ismeretek, amelyek csak az után válnak relevánssá, ha valaki már elfogadta a hagyományt hitelesítő tekintélyt. A különbségtétel e kétféle ismeret között a konzervatívok számára nagyon fontos, ugyanis az egyik a hagyományt megközelíthetővé és elfogadhatóvá; a másik pedig élővé, gyarapodóvá teszi.

Ha ezeket a megállapításokat mármost az információs társadalomhoz tapadó fogalmak és képzetek körében is alkalmazni kívánjuk, akkor – konzervatív szemszögből – a következőképpen érvelhetünk: Az információtömeg semmilyen növekedése nem változtat azon a tényen, hogy vannak olyan ismeretek, amelyeket „kifelé” kommunikálunk, s így a csatlakozás, a bekapcsolódás lehetőségeit teremtik meg; és vannak olyanok is, amelyeket „befelé” közvetítünk, ezáltal a fennmaradás, a továbblépés lehetőségét biztosítva. Sem ettől, sem az információtovábbítás technikai eszközeinek módosulásától nem várható, hogy ebben változás történik: sőt, az elmúlt évek egyik látványos fejleménye, hogy a személyesség, a személyes ismeretségből származó közös nyelv és közös érdeklődés, ami jórészt magukat a kapcsolatokat erősíti, illetve az ezekből származó bonyodalmak és fejlemények a korábbi hivatalosabb, személytelenebb, tárgyyszerű és hír típusú információk uralta kommunikációs terek egyre nagyobb részét foglalják el. A szappanoperák, valóságshow-k, sztárkereső műsorok, sportbajnokságok, internetes naplók, levelezőlisták, fórumok, csevegőszobák mind intimitásteremtő eszközök. Egyes régóta ismert idegen nyelvű tévécsatornák (mint a német RTL vagy Sat1) gyakorlatilag élvezhetetlenné váltak például a magyar néző számára, mióta filmek helyett inkább show-műsorokat, vetélkedőket, helyi sorozatokat közvetítenek. Ezeknek a követése olyan speciális tudás, ismeret meglétét tételezi föl a nézőtől, amit csak huzamos nézés és a valós térben szereplő személyekkel való utánkövetés révén (az eseményeket és a karaktereket kitárgyalva családi vagy baráti körben, a fodrásszal vagy a szomszédal) – azaz részvétellel – lehet elsajátítani. Az SMS-küldésnek, az e-mail üzenetekben és a különféle fórumokon alkalmazott beszédmódoknak is rögzülnek bizonyos sajátosságai, szabályai, amelyek egy ismeretlen számára érthetetlenek vagy követhetetlenek is lehetnek. Olyan ez, mint amikor először lépünk egy idegen ország területére: a színek, a táblák, a gesztusok, az írásjelek olyan világa tárul elénk, amelyben van sok ismerős elem is, de elég csak néhány ismeretlen vonás ahhoz, hogy teljesen félrevigyen, elbizonytalanítson minket. Az információs társadalomban nem annyira a közös tudás, mint inkább az óriási mennyiségű intim tudás a meglepő, ami ugyanolyan töredezetté teszi a társadalmat, mint amilyen a tömegkommunikációt megelőző korszakban volt vagy lehetett – csak itt nem családi és falusi vagy városi lakóhelyi közösségekről, hanem virtuális módon létrejövő, de nagyon is valóságos intim közösségekről van szó. A konzervatív mindezt voltaképpen elégedetten veheti tudomásul, noha nem az ő elveinek győzelméről van szó, hanem csupán azok igazolásáról.⁷

⁷ Sok konzervatív hajlamos a kultúrpeszimizmusra, talán emiatt is látszik úgy, hogy a tömegkommunikáció és a magánkommunikáció technikai forradalmával alapvetően szemben áll. Véleményem szerint azonban érdemes az ilyen felfogást vallóknak elgondolkodniuk a főtebb leírtakon is. Közismert tény például, hogy a nyolcvanas évek beszédközpontú kommunikációs korszakát, amely a távközlés fejlődésével függött össze, az internet megjelenése miatt az írásbeliség – ráadásul a személyes írásbeliség(!) – reneszánsza követte.

3. Rend

A második állítás úgy szól, hogy a szokások és a rutinszerű cselekvések – köztük az információk, ismeretek továbbadására, rögzítésére, felhalmozására és kezelésére szolgáló eljárások – egyfajta renddé váltak; illetve hogy ez a rend a nyugati történelemben többször felborult, válságba került, majd forradalmi és ellenforradalmi, polgárháborús és megegyezési úton újból megszilárdult. A renddé válás vagy szerveződés folyamatának természetesen vannak tudatos és szándékolt, valamint nem tudatos vagy legalábbis nem szándékolt mozzanatai is. Ám függetlenül attól, hogy maga a folyamat milyen, a végeredmény – s ez az állítás lényege – mindenképpen az, hogy a társadalom tagjai rendként észlelik az életüket és tevékenységeiket meghatározó szokások és eljárások együttesét. Ez annyit jelent, hogy már nem elsősorban tabuk és mítoszok, rítusok és egymással csak lazán összefüggő hiedelmek szervezik őket közösséggé, hanem olyan szabályok, amelyek – legalábbis elvben és várakozásaik szerint – koherens egészet alkotnak. Mindenhol, ahol a törvény, a jog uralma kifejezett formát ölt (a hellén poliszokban már egészen biztosan), a rend képzete is megjelenik. Elképzelhető, hogy a rend esetlegesnek és megváltoztathatónak tűnik; de az is, hogy egy kozmikus rendbe illeszkedőnek, vagy legalábbis az elképzelhető legtökéletesebbnek – mindez mostani szempontunkból másodlagos jelentőségű. A fontos az, hogy a rend, a rendezettség tudata révén az egyes ember képessé válik arra, hogy ismeretlen szituációkban, ismeretlen helyeken, ismeretlen emberekkel kapcsolatba lépve (vagy ilyen körülményeket csak föltételezve is) többé-kevésbé tájékozódni tudjon arról, hogy mi a teendő. A rend az, amit tulajdonképpen minden egyes polgár magával képes vinni. A mítosz, a tabu jobbra csak helyben működik, s beavatottságot feltételez. A rend bárhol képes működni, s így az egyént fölszabadítja a tér- és időbeli kötöttségek egy része alól. S a rend kialakulásának egyik *mozzanata*, hogy bizonyos információk, ismeretek megfelelőképpen rögzülnek és működni kezdenek.⁸

Lássunk egy konkrét példát, a tulajdonjog intézményét, amely kétségtől minden társadalmi rend egyik alapintézménye. A tulajdonjog természetesen csak része a nagyobb egésznek. A tulajdonhoz fűződő jogok korlátozottak: egyrészt más tulajdonjogok korlátozzák őket, másrészt a tulajdon használatára vonatkozó szabályok. Ezek illesztk bele a tulajdonjogokat a tágabb rendbe, de nem logikátlanul vagy önkényesen, hanem hasonlóképpen evidensnek elfogadott szabályok szerint. Mindazonáltal a tulajdonjogok önmagukban is jól mutatják a fent leírt jellegzetességeket. Először is, a rendezettség képzetét keltik: mindennek, amivel egy átlagembernek egyáltalán dolga

⁸ Max Weber fejtegetései a rendről nem teljesen vágnak egybe az itt elmondottakkal. Weber elválasztja a rend legitimitásának a kérdését a rend fennállásának a kérdésétől (normatív és empirikus kérdés). A rend legitimitásának többféle alapja lehet, s zavaró, hogy ezek között szerepel az is, hogy a rend fennáll. Továbbá Weber a rend fogalmát erőteljesen odaköti az uralom fogalmához. A tulajdonjog intézményének megértésében (lásd a következő bekezdést a főszövegben) az előbbi észrevétel azért jelenthet problémát, mert nem biztos, hogy vissza kellene vagy lehetne vezetni valamelyik legitimitás-alapra, tehát meg lehetne benne különböztetni azt, amit a tulajdonosok – azaz mindenki – róla gondol, attól, ahogyan cselekszik. A másik észrevétel pedig azért okozhat félreértést, mert bár a tulajdon kérdései nyilvánvalóan hatalmi kérdések is, maga a tulajdonjog intézménye vagy viszonyrendszere anélkül is rend-szerű, hogy szükségképpen alá-fölrendeltséget implikáljon. (Vö. *Gazdaság és társadalom*. Budapest, 1987, KJK, 58–60.)

akad ebben a világban, tulajdonosa van. S ez nemcsak a meglévő, hanem a még nem is létező dolgokra is vonatkozik! Hiszen bármi, ami a meglévő dolgokból előáll, nyilvánvalóan valakié (egyéne, közösségé, intézményé) lesz. Ugyanez érvényes a múltra is: nincs elvi akadálya annak, hogy az ésszerűség határain belül tetszőleges időpontig visszavezessük a dolgok tulajdonlását. A tulajdonjog nagyon fontos az ismeretlen környezetben való társadalmi tájékozódás és érintkezés szempontjából is: a tulajdon tiszteletben tartásával máris fontos alkalmazkodási műveletet hajtunk végre – s ugyanezt várjuk el másoktól is. Természetesen számos aktív társadalmi műveletet is lehetővé tesz a tulajdonjog a termelés, a fogyasztás, a csere, az öröklés, a munka és a szabadidő terén egyaránt – az életnek mindezek az aspektusai elképzelhetetlenek volnának a tulajdonjog intézménye nélkül. A tulajdonjog személyében is felszabadítja az embert: a birtokban lévő dolgokkal bárhol és bármikor rendelkezhetem, függetlenül attól, hogy fizikai közelségükben vagyok-e vagy sem; s tekintet nélkül arra is, hogy mi fog történni holnap vagy holnapután.⁹

Mármost világos, hogy a tulajdonjog intézménye számos probléma megoldását is megköveteli, köztük információs problémákét is. Elsősorban a nyilvántartását, azaz az információk (döntések, események) rögzítését. Másodsorban szükségessé teszi a konfliktusok megoldásának egységes eljárásrendjét. Harmadsorban előírja az eljárásokra vonatkozó ismeretek alkalmazásának szabályait, negyedsorban pedig megteremti az ilyen ismeretek egységes átadására szolgáló intézményeket (egyetemeket, bíróságokat, törvényszékeket stb.). Az sem lehet kétséges, hogy az ily módon kialakult és üzemszerűvé váló rend az egyes egyén szempontjából nem egyszerűen „külső”, hanem legalább annyira „belső” is, azaz egyetértést, jóváhagyást követel meg tőle, sőt még azt is, hogy a személyes kapcsolatokban is fontosnak tartsa és megkövetelje ennek a rendnek a követését (a gyermeknevelés során az enyém-tied személytelen, össztársadalmi szintű rendjének elsajátíttatása a szülők egyik legösszetettebb feladata). Ezeknek az intézményeknek és viselkedéseknek a létrejöttéhez egymást erősítő és támogató folyamatok vezetnek, s magának a tulajdonjognak az intézményesülése is részben azonos ezeknek a problémáknak a megoldásával.

A tulajdonjog intézménye csak része a társadalmi-politikai rendnek. Más példákat is föl lehetne hozni: többek között a jogalkotás, a végrehajtás, az igazságszolgáltatás, a szerződéskötés eljárásait, szabályait és szokásait. Ezek mindegyikéhez seregnyi hasonló kérdés kapcsolódik az ismeretek rögzítésével, értelmezésével és továbbadásával összefüggésben. Az információs és kommunikációs technológiák változása önmagában itt sem mutat új irányba. Azzal, hogy az interneten vagy telefonon adunk-veszünk, intézzük pénzügyeinket, vagy így veszünk részt döntések meghozatalában, nem forgatjuk föl például a tulajdonviszonyok fenntartotta rendet vagy a politikai kompetenciákat, hanem csak erőforrásainkat reallokáljuk, és tovább növeljük fizikai-időbeli szabadságunkat. A távíró megjelenése előtt a tőzsdék az újságok esetleges megbízhatóságú híreire reagáltak, ma pedig már egymás napi záróértékeire figyelnek, de mindkét esetben az információszerzés gyorsasága az, ami számít. Az időbeli kockázatterítés új pénzügyi technikáival nem a bizonytalanság, hanem a bizonyosság, a kiszámíthatóság és a tervezhetőség, vagyis az idő fölötti uralom eszközei bővültek, azaz nem annyira a

⁹ Vö. Svetozar Pejovich: *A tulajdonjogok közgazdaságtana*. Budapest, 1992, KJK.

váratlan fejlemények, mint inkább a stabil és egyenletes növekedés korszaka köszöntött be. Ezek persze nagyon általános kijelentések, hiszen a hibázás, a tévedés lehetőségei ettől semmivel sem lettek kisebbek. Viszont az alapképlet változatlan maradt, vagy akár még meg is szilárdult: a rend, a rendezettség messze fontosabb minden váratlan információs aszimmetriából származó haszonnál, egyszerűen azért, mert a haszon realizálása a rend nélkül nem lehetséges. A konzervatív számára ebből az a következtetés adódik, hogy a rend alapjainak megőrzése és stabilizálása – ha azokat veszély fenyegeti – fontosabb, mint az információs technológiák terjedése vagy nem terjedése önmagában. A konzervatív nem elsősorban vásárolni és ügyintézőni akar az interneten, bár ennek az előnyeit sem veti meg, hiszen ő is szereti a kényelmet, hanem inkább arra ügyel, hogy a rendet felforgatni igyekvő eszmék előtt gátat emeljen. Egyúttal helyesli mindazokat az intézkedéseket és javaslatokat, amelyek a felelősség és a számonkérhetőség szempontjait kívánják érvényesíteni az információkkal való kereskedés és gazdálkodás, illetve azok alkalmazása terén is, legyen az a szűken vett gazdasági viszonyok területe vagy a politikai-közigazgatási szféra.

4. Funkció

A nyugati társadalomfejlődés harmadikként említett jellegzetessége a funkcionális szemlélet. Ennek legősibb – ugyanakkor legkevésbé elavult – változata a természetes munkamegosztás egyéni és közösségi előnyeiből indul ki. A társadalom ebben a felfogásban egyének és társulások speciális képességeinek, erőforrásainak, tudásának, ismereteinek és tapasztalatainak a kiaknázása és kölcsönös előnyszerzésre való felhasználása. Előfordulhat, hogy ezeket a speciális tudás- és ismeretformákat, képességeket egyenesen társadalomszervező erővé is emelik, azaz politikai jelentőséggel is felruházzák. A társadalom politikai metszete – legalábbis e felfogás szerint – nem a vezető és a vezetett osztályból, hanem a *természetes munkamegosztás* révén létrejövő *funkcionális osztályokból* áll: a legáltalánosabb felosztás szerint földműves (vidéki), kézműves/iparos (városi), kereskedő (vidék és város közötti), valamint írástudó, védelmező és szakrális tevékenységeket ellátó osztályok vannak (ennek a felosztásnak a nyomai még a legmodernebb kormányzatok minisztériális struktúrájában is jól kivehetők). Ezt a felfogást vallotta a rendies középkor domináns politikai filozófiája is, amelyet a hivatásrendi-korporatív állam 20. századi koncepciói igyekeztek korszerűsíteni.¹⁰

Az Adam Smith-féle *láthatatlan kéz* koncepciójának szintén fontos skolasztikus gyökerei vannak, és ez sem arra utal, hogy egy láthatatlan kéz gondviselésszerűen rendet teremt a társadalmi káoszban, hanem arra, hogy a munkamegosztás egyszerű, mindennapos előnyei is elegendőek a rend magyarázatához. A Smith-féle munkamegosztás azonban az eredeti gondolat radikalizálása is, hiszen a kölcsönös előnyök eszméje itt nem az osztályok, hanem az egyének szintjére van lebontva.

¹⁰ Itt nemcsak a fasiszta államok kísérleteire kell gondolni, hanem demokratikus államok korporatív struktúráira, a különböző érdekegyeztető tanácsok, szakmai kamarák állami felelősséggel való felruházásának példáira is.

A *funkcionalista társadalomelmélet* klasszikusai ezzel szemben ismét a közösség szintjén ragadják meg a különböző társadalmi funkciókat és feladatokat, noha nem osztályokat, hanem rendszereket rendelnek egymás mellé.¹¹

Mindegyik felfogásban másként merülnek föl az információkkal kapcsolatos problémák, de egyikben sem mellékesek. A szakmák és szakmai társulások alapvető információs problémája a kompetenciák megítélésének, számontartásának és számonkérésének a megbízható rendszere. Ahhoz, hogy a társadalmi specializáció – akár egyének, akár csoportok, akár osztályok szintjén – megfelelő hatékonysággal működjön és fennmaradjon, ki kell épülniük olyan intézményeknek, szabványoknak és mércéknek, amelyek a munkavégzés, a teljesítmény, a hasznosság mérését és elszámolását megfelelően rögzíteni tudják. Az iskolai bizonyítványok, önéletrajzok, nyilvános tantervek, tudományos fokozatok, ajánlólevelek, munkakönyvek – hogy csak néhány konkrétumot ragadjak ki – a kompetenciáról való tájékozódás megkerülhetetlen eszközei. Ezek az eszközök nyilvánvalóan nem a modern társadalom szülöttei.

A modern közgazdaságtudomány, amely a munkamegosztást az egyénekre lebontva értelmezi, az árakra koncentrál, s azokban elsősorban információt lát. Az árak jelentik a legfontosabb információkat ahhoz, hogy mit érdemes termelni, milyen szolgáltatást érdemes nyújtani, hogyan érdemes az erőforrásokat allokálni, hogyan célszerű a fogyasztói preferenciákat rangsorolni – magyarul: hogyan lehet a társadalmi munkamegosztásba a legmegfelelőbb módon bekapcsolódni, illetve abban részt venni. Mióta piaci ár létezik (s ez jóval a kapitalizmus előtti időkre is igaz), azóta a gazdasági tevékenység a javak fizikai előállításával mellett igen nagy mértékben információszerezésből és az információk értékeléséből áll.

A funkcionalista iskola legkifinomultabb, luhmanni elméletében kifejezetten központi kérdés, hogy a differenciálódott alrendszerek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Az elmélet szerint a kapcsolatok úgynevezett generalizált, szimbolikus, kommunikatív kódok révén valósulnak meg.¹² Ezek a kódok voltaképpen mércék, két értéklehetőséggel (hasznos-haszontalan; fizetőképes-fizetésképtelen; igaz-hamis; szeret-nem szeret stb.). Mindegyik kód képes a társadalmi cselekvések jelentős részének értékelésére, a maga módján. A társadalmi alrendszerek ezek révén integrálódnak, noha közben értelemszerűen állandóan ütköznek is. Az egyének számára ezek a kódok tőlük függetlenül működő, mégis általuk működtetett értékelések, azaz a másik félnek szóló közlések arról, hogy milyen cselekvést várnak el vagy milyen cselekvésre készülnek. A funkcionalista társadalomelmélet luhmanni változata ebből a szempontból nyugodtan nevezhető információs társadalomelméletnek is, de szem előtt kell tartani, hogy az elmélet nem kötődik kizárólagosan a modern társadalmakhoz, illetve azok kialakulását nem törésnek, hanem folytonos fejlődés és differenciálódás eredményének tartja.

¹¹ Mindmáig a legjobb, tömör áttekintés magyar nyelven: Csepeli György – Papp Zsolt – Pokol Béla: *Modern polgári társadalomelméletek* (Budapest, 1987, Gondolat).

¹² Talcott Parsonsnál is alapvető tétel, hogy az alrendszerek médiumok révén kapcsolódnak egymáshoz (ilyen a hatalom, a pénz, a befolyás, az értékkötetek – legalábbis a nagy alrendszerek szintjén), de nála nincs hangsúlyozva ezek kommunikatív, azaz információs tartalma. Luhmann kommunikációfelfogásáról lásd Balogh István – Karácsony András: *Német társadalomelméletek*. Budapest, 2000, Balassi, 309–314.

A funkcionalista társadalomelmélet túllép a munkamegosztásra épülő felfogásoknál, s ez a modern nyugati társadalmak intézményrendszerének ismeretében teljesen magától értetődő. Az egyetemi-iskolai szféra, a közigazgatás, a kulturális intézményhálózat, az egyházak és a sajtó kialakulása azonban nem váratlan és új fejlemény, hiszen mindegyik szektornak komoly történelmi múltja van. Minthogy azonban társadalmi feladatuk és felelősségük nem annyira valamilyen speciális ismeretanyag felhalmozása, átadása, illetve a kompetenciák számontartása, hanem mindegyikükre átfogó, holisztikus felelősség hárul az egyének és a társadalom életében egyaránt, legfontosabb információs problémájuk – a funkcionális megközelítést szem előtt tartva – a teljes körű felelősségnek való megfeleléshez szükséges információk, ismeretek összegyűjtése, tárolása és kezelése, sőt, nem kis mértékben azok előállítása is. A polgárok azt várják el, hogy az egyetemek a tudomány minden ismeretét legyenek képesek továbbadni; a közigazgatás legyen tisztában az ország erőforrásaival, lehetőségeivel és problémáival; a kulturális intézmények az emberiség minden kulturális kincsét közvetíteni tudják; az egyházak számára „semmi se legyen idegen, ami emberi”; a sajtó pedig kimerítően tájékoztasson minden fontos hírről, és adjon teret minden fontos véleménynek. Ezek az elvárások természetesen nem függetlenek attól, hogy ezeket a felelőségeket és funkciókat a kérdéses intézmények el is vállalják, s ezzel saját maguk is hozzájárulnak az elvárások keltéséhez.

Vegyük közelebből szemügyre példaként a közigazgatás rendszerét. A modern államszervezet kialakulásának története (az államszervezetet itt azonosnak tekintem a közigazgatással) koherens módon leírható az információgyűjtés és -feldolgozás technikáinak történeteként.¹³ A legkülönbözőbb adatok gyűjtése az ország természeti erőforrásairól és jellemzőiről, lakosságáról és a lakosok különféle viszonyairól, majd ezek tudományos-statisztikai módszerekkel való feldolgozása, azután pedig politikai programok hozzájuk szabása a 17. századtól kezdve bontakozott ki egyre határozottabban. Ahhoz, hogy egy bizonyos problémát megoldjunk, mindenekelőtt reális, de számokkal kifejezhető képet kell kapnunk a lehetőségekről és a képességekről, ez pedig információ- és adatgyűjtés (és részben előállítás) kérdése. A meghozott döntések végrehajtásáról ugyancsak állandó adatszolgáltatásra van szükség, egyébként nem volna értelme belefogni. A különféle döntések és programok és azok értékelései önmagukban is az adatgyűjtés és adattárolás tárgyai, s a további döntések és programok információs inputjai. A funkciók kérdése tehát egészen radikálisan veti föl az információk gyűjtésének, előállításának, tárolásának és felhasználásának a problémáit.

Ügyelni kell azonban arra is, nehogy a funkcionális szemlélethez rendelhető információs problémákat kizárólag a társadalom, az állam, illetve az említett intézmények, intézményrendszerek vagy hálózatok szintjén lokalizáljuk. Ahhoz, hogy ezek az intézmények jól működjenek, arra is szükség van, hogy az egyének a maguk magánháztartásaiban, családi és társas vagy teljesen individuális köreibben is alkalmazzák a funkcionális szemléletet. A modern kapitalista gazdaságban szükséges újszerű számviteli szemlélet mindenekelőtt a magánszférában terjedt el. A modern állam nem az ókori hivatalnok-óriásállam új kiadása. Az egyének és az őket irányító, róluk adatokat gyűjtő állami intézmények gondolkodásmódjának összhangja, hasonló irányultsága nélkül alig-

¹³ Vö. Szakolczai Árpád: *A fejlődés megkérdőjelezése*. Budapest, 1990, Akadémiai.

ha volna képes sem az állam, sem az egyén a tőle elvárt racionális és funkcionális cselekvésekre.

Hogy ezt a nagyon fontos analógiát jobban értsük, gondoljunk például egy modern napilap vagy internetes hírportál szerkezetére. Ezek az egyének számára fontosnak, általuk elvártak vélt funkcionális rend szerint szerveződnek (természetesen technikailag másként, hiszen az interneten másként lapozgatunk, mint a napilapokban). A funkcionális rendeződés értelemszerűen nem munkafajták, szakmák szerint történik, hiszen ezek sokféleségét gyakorlatilag lehetetlen áttekinthető módon reprezentálni, arra valók a szakmai hírlevelek, folyóiratok. Ezek az orgánusok egy általánosabb logikát követnek, nevezetesen a modern társadalomban való megfelelő „funkcionálás” logikáját: az olvasót „nyilván” érdekli a kül- és a belpolitika, a gazdaság, az időjárás, a sport, a szórakozás, a tudomány, a kultúra, esetleg a vallás. Ezen a klasszikus beosztáson az internet megjelenése jótányt sem változtatott. A klasszikus struktúra kialakulásának pontos menete és háttere most másodlagos kérdés, a lényeg az, hogy a hírek és információk elrendezése az egyéneknek a tágabb és szűkebb társadalmi környezetükbe való zökkenőmentes funkcionális beilleszkedését szolgálja.

Hogyan vélekedhet minderről a konzervatív világképpel megáldott polgár? Egyfelől itt is fölismeri, hogy az alaptendenciák lényegüket illetően változatlanok, következésképpen nem érez semmilyen radikális cselekvést (változtatást, védelmet) sürgetőnek. Másfelől nem lát okot arra, hogy a kommunikációs és információs technológiák fejlődésétől régi vágyát, az állami gondoskodás és a közvélemény befolyásának lazulását beteljesedni lássa. Továbbra is úgy véli, hogy a viszonylag autonóm ítéletalkotás kevesek kiváltsága marad, amin a mondott technológiai változások nem sokat változtatnak. Ezt azonban nem feltétlenül tekinti tragédiának, pontosabban igyekszik ellenállni a kísértésnek, hogy az érintettek beleegyezése és jóváhagyása nélkül – mondjuk állami segédlettel – gyökerestül új alapokra igyekezzen helyezni a modern társadalmat. Az egyének elég jól ki tudják használni az új technológiák és technikák adta lehetőségeket, s ennek az a legfontosabb feltétele, hogy rá legyenek kényszerítve, vagyis a társadalomba, a gazdasági tevékenységbe való bekapcsolódásuk a saját érdekük legyen. Magyarán: nem azzal segítünk rajtuk, ha kérés és kérdés nélkül ellátjuk őket olcsó eszközökkel, hanem azzal, ha a különféle ingyenes szolgáltatásokat és juttatásokat megvonjuk tőlük, illetve csak azzal a feltételekkel biztosítjuk ezeket részükre, ha megélhetésükről igyekeznek saját maguk gondoskodni. A mobiltelefon-hálózatok elképesztő sebességű kiépülése jó példa erre: ez állami segédlet nélkül zajlott, a tág értelemben vett gazdasági racionalitás bőségesen elengedőnek bizonyult ahhoz, hogy a távközlés területén ez a változás Magyarországon (is) végbemenjen.

5. Tudomány

A nyugati társadalmakban kialakult egy olyan tudásforma, amely a természetről, később a társadalomról, az emberről is világos módszertani elveknek megfelelően gyűjtött és értékelt adatok, információk együttese. Ezzel a tudásformával sajátos tevékenységformák és hivatások járnak együtt, amelyek a jövőre irányulnak, a haladás és a fejlődés képzetével szoros összefüggésben. Ez a rendszerezett tudásforma a tudomány.

Itt sem modern fejleményről van szó. A bevezetőben Arisztotelész nevét ragadtam ki a tudománytörténet kezdetének nagy nevei közül, elsősorban azért, mert az adatgyűjtés és az adatfeldolgozás, az értelmezés és a gyakorlati orientáció kivételes egyensúlyban van nála. A szakadatlan fejlődés és haladás gondolata nála még hiányzik, elsősorban azért, mert egészen más filozófiai világképpel rendelkezik. Ezt megtévesztő volna „statikusnak” nevezni, hiszen a „haladás”, a „mozgás” eszméje is kulcsfontosságú benne, csak éppen nem indeterminált, célszerűtlen vagy önmagából meghatározhatatlan. A modern tudomány – elsősorban a természettudomány – kiindulópontja azonban nem felel meg az arisztotelészi világképnek: a természet folyamatainak, törvényeinek megértéséhez nem szükséges a dolgok teleologikus-dinamikus látásmódja. A dolgok statisztikai-matematikai összefüggésben állnak ugyan egymással, de ez mechanikus, végső soron értelem nélküli összefüggésrendszer, s tulajdonképpen sokkal statikusabb képet sugall, mint az arisztotelészi tudományfelfogás. Ugyanakkor a célszerűség, vagy inkább a belső értelem gondolata nagyon is egybevág a modern tudomány *önmagáról* alkotott képével: a tudós munkájának végső soron az ad értelmet, hogy hozzájárul az emberiség haladásához, boldogulásához. A modern tudományra születése óta ez a kettősség jellemző: a természet világra nézve egyre kevésbé érzi kényszerítőnek az arisztotelészi világkép elfogadását, ugyanakkor az emberiség sajátos céljainak elérésében egyre fontosabbnak véli saját szerepét. A tudománytörténet szociológiai, történeti megközelítései bőségesen illusztrálták ezt az utóbbi állítást.

Részben talán az arisztotelészi felfogás elvetése vagy háttérbe szorulása is az oka annak, hogy a modern tudomány egyik legalapvetőbb vonása az információ- és adatgyűjtés eszközeinek hihetetlen kifinomodása és a gyűjtött adatok tömegének exponenciális növekedése. Semmilyen előzetes elképzelés nem tartható önmagában helytállónak, illetve minden elképzelés, hipotézis csakis az ellentétes adatok, megfigyelések fölbukkanásáig fogadható el. A befolyásos popperi falszifikációs elmélet értelmében minden egyes adat, információ potenciálisan alkalmas arra, hogy egész világmagyarázatokat rendítsen meg. A cáfolat lehetősége hajtja, úzi előre nemcsak a tudóst, hanem az interneten keresgélő átlagembert is, akit rendszerint jobban érdekel az, ha valamilyen általánosan „elfogadott” nézet megcáfolásának ígéretével találkozok, mint maga a szóbanforgó nézet. Talán nem megyek túl messzire, ha ebben az információvadászatban tabudöntőgető, demokratikus alapélményeket megjeleníteni és megerősíteni képes attitűdöt látok, amelyhez a tudományos világkép adja az ösztönös igazolást (értsd: bárki rálelhet éppen arra az információra, amely kifordítja a sarkaiból a világot).

A haladás képzete viszont, ahogy említettem, nagyon is jól illeszkedik az arisztotelészi teleologikus világképhez. A modern tudós hitvallása általában szintén úgy szól, hogy tevékenysége közvetve vagy közvetlenül hozzájárul az emberiség jólétéhez. Ennek a jellegzetességnek az információs aspektusa áttételesebb, mint az előzőé. Ez az egyénekben a naprakészség, a jövőre orientáltság, a „jelenlevés” sürgető ösztönként jelentkezik, amely a technológiai-technikai változások nyomán követésének és azonnali alkalmazásának a kényszerét válthatja ki, tekintet nélkül azok szükségességére és valódi jólétnövelő hatására (jó példa erre az az ötlet, hogy már az óvodákat is lássuk el számítógépekkel).

Természetesen mind a két jellegzetességet – az információk, adatok függetlenségének hipotézisét és a haladáshitet – éles és közismert bírálatok is érték. A legtöbb tu-

dományág tapasztalati alapon áll (a matematikát és a logikát szokták csak spekulatívnak nevezni). Ez annyit tesz, hogy a tudomány igyekszik a lehető legjobban megszabadulni az elméleti előfeltevésektől, amikor hozzálát, hogy tárgyról információkat gyűjtsön, illetve azokat fölbontsa, összekapcsolja és rendezze. Komoly tudósna persze ma már nincs illúziója a teljes előfeltevés-mentesség lehetőségességéről. Minden tapasztalat, információ eleve jelent valamit, ha másért nem, akkor azért, mert más információkhoz és tapasztalatokhoz kapcsolódva azon nyomban a megerősítés vagy az ellentmondás jelentését veszi föl (de általában ennél sokkal többet jelent). Thomas Kuhnnal szólva: minden adat, ismeret csak egy paradigmában az, ami. Ezért minden tudományos ismeret csak a tágabb összefüggés ismeretében érthető meg. Ezeknek az összefüggéseknek az ismerete pedig nem egyszerűen adatok és információk ismerete, hanem logikai műveleteké és asszociációké is.

Itt kétféleképpen lehet alaposan mellényúlni. Az egyik veszélyforrás az, ha az ember, aki természetesen mindig az adatok és megfigyelések „tudományos” rendezésére és a köztük lévő összefüggések rekonstruálására törekszik, egyszerűen nem veszi a fáradságot ahhoz, hogy részletesen tájékozódjon. Ennek nem a megértés elmaradása, hanem a dolgok leegyszerűsítése lesz a következménye: gondoljunk a „globalizációról”, a „kapitalizmusról”, a „politikáról” és más nagy kérdésekről kialakított és hangoztatott sekély színvonalú vélemények tömegére, amelyek azonban mindig a „tudományos”, vagy legalábbis az „elfogulatlan” jelzővel büszkélkednek. A másik mellényúlás akkor történik meg, amikor a leegyszerűsített sémák és világnézetek követői nagyon is sok időt szánnak kedvenc teóriáik alátámasztására és lelkes adatgyűjtővé válnak, csak éppen – a tudományos eljárás karikatúrájaként – kizárólag a saját végletesen leegyszerűsített „paradigmájukat” finomítják a végtelenségig, hihetetlen szívóssággal gyűjtve az azt alátámasztó információkat és adatokat. Bármilyen közhelyesen is hangzik, a konzervatív felfogású ember egyrészt nyugtázza, hogy amit a maga részéről mindig is gondolt a tudomány eszméitől és világnézetektől való függetlenségének lehetetlenségéről, azt ma már széles tudósi körben osztják; másrészt viszont óvakodik attól, hogy az adatok és információk esetlegességéből és elméletfüggőségéből a „mindent be lehet bizonyítani” tételt vezesse le. Az alapos, de nem egysíkú tájékozódás, a szükséges és helyes előfeltevések kritikai vizsgálata, s a következtetések korlátozott érvényének tudomásulvétele talán nagyon általános és közhelyes, mégis csak komoly erőfeszítések révén megtartható előírás.

A haladással szembeni végletes szkepszis sem lehet a konzervatív világkép része. A haladás gondolatának teljes elvetése az arisztotelészi világkép elvetése is volna, ami ezer egyéb okból sem tanácsos a konzervatív gondolkodású ember számára. A konzervatív filozófusok egyik kedvenc témája ugyan a haladáshit bírálata, a múlta való reflexió fontosságának sokoldalú alátámasztása; s mindehhez a történelem, kiváltképpen a 20. században, bőséges és szomorú bizonyítékokkal szolgál. De a nyugati gondolkodásban a cél felé való haladás és törekvés, a dolgok végső elrendezésének eszméje túlságosan is erős és meghatározó ahhoz, hogy a konzervatív kétszer is meggondolja, hogy valóban ki akarja-e irtani a lelkekből. A tudomány haladásának és a technikai fejlődésnek tagadhatatlan jóléti hatásai voltak és vannak, amelyek mély ösztönöket és igényeket elégítettek ki (az élet meghosszabbítása, mozgásszabadság, sokszínűség, az emberi kapcsolati lehetőségek növekedése). Mindez a legkevésbé sem lehet a konzervatív fel-

fogású ember ellenére, akinek természetesen még ennek belátásával sem szabad elveszítenie érzékenységét a haladáshibából fakadó értelmetlenségek (mint például az említett óvodai számítógépek) iránt.

Minthogy a tudomány alapvető fölismeréseit az iskolában sajátítjuk el, miközben a kommunikációs eszközök forradalma az iskolán kívüli életet befolyásolja a leggyorsabban, a két világ finom és józan összehangolása látszik a legsürgetőbb feladatnak. Személyes véleményem szerint az iskolai tananyagokban az egyes szaktárgyak keretein belül mindenképpen érdemes volna alaposan oktatni a tájékozódás módszereit: Mit keressek? Hol keressem? Milyen mélységig menjek el? Ez elvileg mindig is így volt: a könyvtárhasználat és egyes speciális tévéműsorok korábban is szerves részét jelentették – ha nem is mindenhol – a tanári munkának. De nagy hiba volna az ismeretszerzés és -bővítés funkcióját háttérbe szorítani. Alapos ismeretek nélkül nem lehet alapos elemzésre számítani, csak durva leegyszerűsítésekre és veszélyes általánosításokra. Talán nem teljesen életidegen gondolat, hogy ezt az összehangolást segítené a szülők bevonása az iskolai nevelési tevékenységbe.

Ám itt túlléptem az elemzés határain. Következzék az összefoglalás: állításom szerint a modern információs társadalom nem hozott magával teljesen új problémákat, mivel az ebben a fogalomkörben felvetett jellegzetes kérdések gyakorlatilag egyidősek a nyugati civilizációval. Ennélfogva a konzervatív gondolkodás számára is jól ismert, klasszikus kérdésekről van szó. Ezek közül a konzervatívok számára általában kiemelten fontos négy kérdéskört, a hagyomány, a rend, a funkció és a tudás (a tudomány) jelenségsorozatjait vettem szemügyre. Mindenhol az említett kérdéseket tartottam szem előtt, mindegyiknél kitérve napjaink változásainak értelmezésére is. A konzervatív gondolkodás semmiképpen sem ellenséges vagy gyanakvó az információs technológiák és technikák, eszközök fejlődésével, terjedésével szemben. Sőt, fejtegetéseim inkább azt támasztják alá, hogy mivel lényeges társadalmi változások *nem* rajzolódnak ki a horizonton, maradnak a klasszikus kérdések és érvényesek a klasszikus válaszok is.